

IRODALMI ARCÉL

ESZMETÖRTÉNETI OLVASATTAL

Szász László: *Bánffy Miklós. Az erdélyi szellem arisztokratája*

■ Szász László Bánffy-könyvének legfőbb újdonsága, hogy a közismerten reneszánsz egyéniség életművéből a legértékesebbnek, általa legmaradandóbbnak mondott szeletet, az íróit vizsgálja, az irodalomtörténeti kiindulópont mellett leginkább eszmetörténeti háttérrel. Szász nem életrajzi mozzanatok alapján akar a szövegekhez eljutni, de a biográfiai tények és legfőképp a vallott eszmék nélkülözhetetlennek bizonyulnak egy monografikus igényű, összegző munka esetében, akkor is, ha „csak” a szépíró áll a kötet középpontjában, miközben annak lapjain előrehaladva fokozatosan derül fény rá, hogy ezt a pazar életművet mégiscsak a lenyűgözően sokrétű munkásság koordinátarendszereiben érdemes szemlélni. A szerző arra a felismerésre jut, hogy a vizsgált prózán átsejlik Bánffynak minden karakterisztikuma, de még „a mecénás és a nemzetgazda személyiségjegyei” is. Talán ezért is kerülhetett kötete alcímébe egyfajta magyarázatképp „az erdélyi szellem arisztokratája” sor, mely a társadalmi rangot a maga nemes szándékával eszmetörténetivé fordítja át, az életműben központi szerepet játszó erdélyi gondolatot, a transzilvanizmust is hangsúlyozva, ugyanakkor legalább ennyire elbírt volna a kötet véleményem szerint kiegészítő, pontosító alcímként azt

is, hogy az író Bánffy/Kisbán Miklós. Szászt ugyanis – mint a kötet bevezetőjében maga vallja – elvileg és mindenekelőtt az író érdekli, bár, látni fogjuk, vizsgálódásai egyáltalán nem csak irodalomtörténeti keretekben mozognak.

Mielőtt e vállalkozás lényegi vonásaira térnék, érdemes a Bánffy-kutatás előzményeire és az életmű vizsgált szeletére egy rövid pillantást vetnünk. Gróf losonci Bánffy Miklós közismerten sokoldalú tevékenységéről 2006-ban jelent meg utoljára egy nem túl terjedelmes és szépirodalmi szempontból nem is túl mély életműösszegzés. Ennek első felében a szerző, Takács Péter a közéleti, politikai pályát elemezte, utána következett csak a művészi. Az ezredforduló után eleve szerencsés módon meglódult viszont az oeuvre körüli kutatói érdeklődés számtalan diszciplína irányából, amire részben Szász László is utal könyvében, akkor is, ha sajnálatosan nem tárja fel tételelesen az utóbbi két évtized szakirodalmát, holott ez – főként a szépirodalmi szegmensre vonatkozó irodalomtörténeti munkák esetében – egyáltalán nem lett volna „megszámlálhatatlan mennyiségű”, ahogyan a kötet legelső lapján ezt olvashatjuk. Tudomása van természetesen a fontosabb szakirodalomról, egyebek mellett az író születésének 140. évfordulóján,

2013-ban Kolozsváron és Budapesten szervezett konferenciákról és az ott elhangzott, azóta tanulmányformában is közölt előadásokról, egyiken maga is előadott, ezek révén pedig kellően tág és hasznos rálátással bír a történészek, irodalom- és színháztörténészek, sajtó- és szellemi-történészek legújabb kutatási eredményeire. Mindezek fényében könyve külön fejezetekben tárgyalja a mecénás Bánffy, a novellistát, a politikai dokumentumok szerzőjének összetett kérdéskörét, ahogyan a transzilvánistát és az irodalomszervezőt is, végül pedig az életmű gerincét létrehozó regényíró, vagy a sikeres színpadi művek szerzőjét. Ha nem is külön fejezetben, de az átlagolvasó mindezen elemzések között bőven értesülhet a nagyon gazdag életmű egyéb, nem irodalom- vagy művészettörténeti teljesítményeiről is. Bánffy sokoldalú munkássága, társadalmi feladatai, politikai vagy éppen egyházi szerepkörei, örökölt és szerzett címei, vezető beosztásai és az azokkal járó napi feladatok sokáig túlságosan is lefoglalták ahhoz, hogy elsődlegesen az írásnak szentelje életét. Nem is akart ebben a pózban tetszelegni. De kezdetektől tudatosan különválasztotta (névlegesen is) a közszereplőt az írótól, épp azért, hogy ne, vagy ne csak az erdélyi arisztokrácia leggazdagabb tagját lássák benne, akinek már édesapja is országgyűlési képviselő s a főrendiház tagja volt. Nehéz teher lehetett mindez egy olyan összetett és változó korban, amikor csak keveseknek adatott meg, hogy az írói pálya amolyan főfoglalkozásuk legyen. Mindazonáltal maga az írói tevékenység is tovább oszlik, hiszen a szépirodalmi és színpadi szövegek mellett az életpályát emlékiratok is bőséggel gazdagítják. A Kisbán Miklósként jegyzett oeuvre ilyenkor tu-

datosan átvált Bánffyra, a visszaemlékezések, memoárok, egyes történelmi esszék az *Erdélyi Helikon* hátsólapjain is mind Bánffy néven kerültek publikálásra, ahogyan jól megfontoltan az 1930-as években az életút főművének mondható vállalkozását, ismert regényhármását is már saját néven (még a grófi címét is használva) jegyezte, nem véletlenül.

Szász László könyvében nagyon helyesen nem akarja tisztán szépirodalmi alkotásokat az önéletrajz közvetett dokumentumaiként olvasni, ezeket elsődlegesen a maguk helyén, tehát a fikció világában (prototípusok, esztétikai kategóriák felől, prózapoétikai és stílári vizsgálgódások révén) értékeli, ám mindeközben mintha túlságosan is tartana attól, hogy az egyes alkotások elemzése során a pálya afféle „fejlődésrajzát” adja. A kötet így nem időrendben építkezik, hanem tematikusan, egy-egy szeletet bemutatva az írói életműből, ez pedig legalább annyira az előnyére válik, mint hátrányára. A meglehetősen szétartó bevezető után az olvasó egy-egy tematikus nagytanulmányt kap tulajdonképpen a novellista vagy a színpadi szerző jelentőségéről, itt hézagpótló elemzésekbe lapozhat bele, de amennyiben a kötetet monografikus összegzésként is olvassuk, akkor óhatatlanul azt tapasztaljuk, hogy a kötet fejezetei idősíkok között oszcillálnak, szükségszerűen meg-megismételve már elhangzott tételeket, vagy éppen csak bizonyos szépirodalmi szövegek elemzései, ehhez kapcsolt eszmetörténeti tézisek során említenek meg alapvető társadalmi funkciókat, melyek a teljes irodalmi életpálya szempontjaiból is kardinálisak. A kezdeti drámák, így az 1906-os *Naplegenda* vagy az 1912-es Attila-dráma, *A Nagyúr* elemzése ekképpen csak a kötet

utolsó harmadában kerülnek bemutatásra, jóval azután, hogy az olvasó megismerheti Bánffy novelliszti-káját, a két világégés közötti erdélyi szellemi élet vezetőjeként betöltött szerepököréit, vagy éppen az életmű gerincének mondott trilógiáját. Az utóbbi kettő, tehát az erdélyi működés, mindenképp a kötet fókuszpontját jelenti. A szerző persze nem volt könnyű helyzetben. Olyan metodikát kellett választania, mely az említett írói arcéleket (a szépíró és az emlékiratszerzőt) egyaránt láttatni tudja, mindezt valamiképp egységesen, az írói teljesítmény mindazonáltal így csak a legkritikább esetben került a kortársai közé, mondhatni a korszak eleven szépirodalmi szövetébe, más alkotók szövegeivel érdemi összevetésre. Ezáltal pedig a könyv akaratlanul is újfent azt erősíti, amit lebontani szándékszük: Bánffyról leginkább egy magányos alkotó képe rajzolódik ki az olvasók előtt. Pedig Bánffy nem mindig volt mecénás, ahogyan intendáns vagy külügyminiszter sem, s ha elsődlegesen az írói munkásságot kívánjuk hangsúlyosan vizsgálni, akkor feltétlenül látnunk és láttatnunk kell, hogy nem csak egész élettere, korábbi világa változott meg radikálisan több ízben is az új század hajnalától mondjuk az 1940-es évek legvégéig, hanem a kor irodalomeszménye is változóban volt, többször is, amihez viszont a szépíró Kisbán igyekezett nagyon is tudatosan viszonyulni. Választott írói nyelve, kifejezési formája bizonyítja ezt már első novel-láskötetében, de legfőképp az 1926-os *Maskara* és az azt követő művek esetében is. Talán ezért is megérte volna röviden felvázolni a kötetben a fél évszázadot átfogó írói életmű kapcsán az irodalmi élet különböző fókuszpontjait, hogy az irodalom-történetben kevésbé járatos olvasók

a keletkezéstörténet tágabb irodalmi kontextusait és elvárásrendjét is érzékelhessék, mondjuk korszakok határmezsgyéjén: a nemzeti klasszicizmustól az irodalmi modernség különböző hullámaiig és hatásukig a képletes magyar irodalmi mezőben. (Gondoljunk csak a századelő kezdeti, esztétizáló modernségére s majd az avantgárd törekvésekre, később a szintetizáló vagy hagyományörző(bb) modernség-alakzatokra, melyek bizonyos fokig az irodalmi feladatelveket is mozgásba hozták a húszas években összmagyar szinten, tehát nem csak az úgynevezett „utódállamokban”, s természetesen a konzervatív és népi irányokra is). Kitérve akár az irodalom társadalmi funkcióit szűkebben vagy tágabban értő, támogató vagy kritizáló irányzatokra, s legfőképp a két világégés közti új történelmi-politikai helyzetben az ezekre adott, adható válaszokra, melyek – szépíróként és az *Erdélyi Helikon* főszerkesztőjeként – Bánffyt is óhatatlanul érintették. Mindez még a Bánffy életében is megtapasztalt felemás, leginkább „hátrányos helyzetű” kritikai recepció miatt is fontos lehetett volna.

Annál is inkább, mert Szász láthatóan túlságosan sokat vív kötetében a recepcióban általa is babonának mondott jelzőkkel, amire kénytelen vagyok kitérni. Takács említett monográfiája, s számtalan más szerző – e sorok írója is – felemlítette már, hogy az 1965 utáni recepcióban mindvégig elő-előtolakodik Illés Endre Bánffyt oly súlyosan elmarasztaló, felelőtlen és nyilvánvalóan tarthatatlan sora, a *dilettante*-billog. Ablonczy László a *Hitel* hasábjain az ezredfordulón már tételesen cáfolta Illés „balítéletei”-t, de Gaál Gábor „osztályszempontú” marxista bírálata fölött is lapozhatnánk vég-

re, akkor is, ha ezek itt-ott még ma is tagadhatatlanul kísértének az életmű bizonyos olvasói megítélésében. A professzionálisban viszont talán már nem kellene (közvetetten) nekünk magunknak továbbéltetni őket. Ennél is érthetlenebb volt számomra, hogy a szerző miért foglalkozik Ady Endre összességében sokkal inkább dicsérő, mint amennyire sután bíráló soraival már könyve legelső oldalaitól, odáig menve, hogy Marosi Ildikó remek Bánffy-könyvének megalapozott soraival is vitázni kész, azt állítva, hogy Ady pusztán „cinizmusát csiszolta” volna Bánffyn. Később túllontúl kedves szerzője védelmében odáig jut, hogy visszavágásként inkább Ady „próza műfajokkal kapcsolatos” tapasztalatlanságát, vakságát bizonygassa, fölöslegesen, kritikáit pedig „kéthangú”-nak mondja, miközben Ady Bánffyról (1906-ban és 1914-ben is) elismerőleg nyilatkozott. Már első cikkében is azt írta: „Több, mint literary gentleman. Európai ízlésű, elmélyedt, finom lelkű ember. Sokat olvasott s hasznosan.” Aki behatóan ismeri Ady kritikai apparátusát, az pontosan tudja, hogy neki a hozzá legközelebb állókról is volt egy-két maliciózus sora, mindez azonban nem von le semmit az összképből. Márpedig Ady két ízben is írt Bánffyról, ami önmagában is nagy szó, ritka pillanatot kritikus gyakorlatában. Ezzel szemben Bánffy szépírói pályája tagadhatatlanul későn indult! Jegyzett ugyan valóban sikeres színpadi darabokat a századelőn, de első, írói nevén vállalt prózakötete csak 1914-ben jelent meg. Ady kedvesen suta „amatőr” jelzője ennek tudható be. Az addigra jól ismert politikus és közéleti ember, egy Adynál négy évvel idősebb szerző – bármilyen furcsa is ez a mából tekintve – ekkor

debütkötetel jelentkezett. Pontosabban csak ekkor, amikor már túl volt a negyvenedik életévén. Az „íróság” – írta Ady a *Nyugat* hasábjain – mindenkoron „megmaradt szerelmének, örök, tehát szent boldogságának”, e novelláskötete viszont mutatja, „hogy szeretne komolyak által is komolyan vétetni”. Szász sajnálatosan félreért, vagy nem adekvát módon argumentációjához példaként citál egy másik, korábbi Ady-beszédet is. 1908 szeptemberében, az első *A Holnap*-antológia bemutatásán (s nem a Holnap Társaság ülésén!) Ady Nagyváradon elmondott beszédében Bánffy nevének egy hosszabb felsorolásban történő említése teljesen mellékes, az akkor még irodalmi művekkel alig jelentkező író meg aztán pláne az, egyetlen példa csupán egy hosszú (s persze, akár vitatható) argumentációban, ami Ady szemében épphogy Erdélynek a kiegyezéssel feladott, feladni vélt függetlenségét siratta el. Mindennek kifejtéséhez tágabb kontextust kellene itt vázolni, s legalább az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* s még egy tucat más Ady-cikket felsorolni, melyek Erdély „életrevalóságát” és a magyarországihoz képest mindenkor európeé-
rebb és progresszívebb szellemét jegyezték ekkoriban. De Kós Károly ezekből az Ady-írásokból is kiinduló argumentációját is idézhetném, mely egy hangsúlyosan „országtranszilvanista” eszmekör részeként az elszakított Erdélyben autonóm közigazgatási területet remélt, majd legalább a három legfőbb nemzet alkotta lelki egységet hangsúlyozta az 1920-as évek végén is, sikertelenül. Nincs kellő tér erre kitérnem, de Ady és társai akkor, ott Nagyváradon, tehát az új század első évtizedében épp az irodalmi decentralizáció ügyében mozgódtak. Mindez

azért fontos, mert Szász László könyve összetetten tárgyalja későbbi fejezeteiben a transzilvanista Bánffy, csak talán nem veszi észre, hogy Kós és Kuncz, vagy fiatalabb író társaik – elég itt csak Tabéryre, Ligetire, P. Gulácsy Irénre vagy Berde Máriára utalnunk – épp *A Holnapra* mutattak rá az 1920 utáni kataklizmában is mint vigasztaló regionális példára, decentralizációs törekvésre. Lám, lehetett némiképp Budapesten kívül is, nélküle is, bizonyára most is lehet majd. „Lehet, mert kell!” – ismerjük Reményik kisebbségi körülményekre vonatkoztatott szentenciáját az 1930-as évekből. Ezeknek az alkotóknak a kezdeti pályaszakasza ráadásul mind – közvetve vagy közvetlenül – *A Holnap* kisugárzásához is köthető. Kuncz eleve úgy fogalmazott egyik 1926-os írásában, hogy Ady és *A Holnap* nélkül „a mai erdélyi líra el sem képzelhető”.¹ És ami ennél is fontosabb: a teljes, önállósodni kényszerült erdélyi magyar irodalom 1920 után Adyt, Széchenyit és Szabó Dezsőt vallotta szellemi vezetőjének, nem véletlenül, s nem kis mértékben egy egészséges nemzetkritika miatt is. Bánffy aligha vallott mást. Egész életműve ennek a jegyében telt és alakult.

Nem csupán művelt arisztokrata, hanem autonóm gondolkodó és elveihez mindenkor következetes személyiség volt. Megtehette. Belső, morális parancsra s már csak anyagi köteléktől mentes helyzete okán sem kellett politikai székértáborok kegyeit keresnie, a maga útját járhatta, de Bánffy eleve viszolygott az ideologikus, sematikus gondolkodásmódtól. Ebből is fakadt, hogy sokszor magánnyal és meg nem értettséggel küzdött saját kora sok irányból táplálkozó szellemi sötétségei közt. Ahogyan az sem vélet-

len, 1910-ben pártonkívüli szabad-
elvű programmal választották országgyűlési képviselővé. Ezen években született az említett, 1914-ben kötetbe gyűjtött novelláinak többsége. S ami persze nem jelenti azt, hogy véka alá rejtette volna értékelveit, éppen fordítva, elég, ha csak az 1918-1919-es eseményekről mondott fajsúlyos véleményét olvassuk. „Örökös járás és társtalanság a sorsa. Különös és másként cselekvő lélek él benne, mint amilyenhez ma vagyunk szokva” – írta róla találóan Kuncz Aladár 1923-ban, egyik első portréjában a kolozsvári *Ellenzék* hasábjain, majd hozzátette: „ez a rendkívül értékes írótehetség [...] csak töredékesen tudta magát megszólaltatni.” Ekkor Bánffy még Budapesten élt. Szász többször mutat rá könyvében, hogy Bánffy sem politikusként, sem Erdélybe hazaköltözése utáni szellemi vezetőként sohasem a konfliktust, hanem az együttműködés elvét, a hosszútávú érdekeket tartotta szem előtt. Ahogyan a kötet példái is mutatják, Bánffy „a nemzetfélést a reális önértékelés gondolatával egészíti ki”, s ameddig az erkölcsi szabadsága, belső parancsa engedi, megtesz mindent a kisebbségi magyarság méltó képviselője érdekében. Ugyanígy volt saját írói karrierjével is. Egy idő után inkább a fióknak írt, s 1946-tól végképp elfogadta politikai elszigetelődését, sajátos helyzetét, tudva, hogy az álságos új rendszerben igen „kevesen maradtak, akik még egyáltalán szót emelhetek mellette”. Még ezt megelőzően publikált trilógiája sem csupán az erdélyi és magyarországi felső tízezer életének remekbeszabott freskója a Monarchia utolsó évtizedeiből, hanem kritikája, sőt leleplezése is az akkori politikai vezetőosztály bűnösen szűklátókörü politizálásának, mely közve-

tetten az ország szétdarabolásához vezetett. Élete és műve ezért valóban „eleven felkiáltójel”, ahogyan Szász is helyesen írja kötete lapjain később. Bánffy Erdélyben is „képes volt olyan irodalmi művet alkotni, melyben egy politikai irány »útnutatóit« sem követte” – olvassuk a több irányból is támadott *Martinovics* kapcsán például a kötetben. Történelmi perspektíva és sejtelmes aktualizáció volt ez a mindenkori hatalomgyakorlás leleplezésére. A Bánffy-féle recept évtizedekkel később, az erdélyi nagy évtized, tehát az 1970-es évek színpadain is kényszerűen visszatért, ki tudná ezt jobban, mint az a Szász László, aki Székely Jánosról is remek monográfiát írt, s Páskándi Géának is egy egész kötetet szentelt?!

Ha a kötet szerzőjének csak részben megvalósult szándékát követve legfőképp a gazdag, változatos irodalmi műfajokban megmutatkozó (szép)írói arcélt vizsgáljuk, akkor is azonnal szembeötlök két fontos jellemző. Az első az, hogy három dráma (1906; 1913; 1918) és egy valóban remek novelláskötet (1914) után az irodalmi életmű javarészt a politikától formálisan-kényszerűen visszavonuló Bánffy életében teljesedik majd ki, Erdélyben. A *Maskara* (1926) ugyan még budapesti kiadónál lát napvilágot, a *Reggeltől estig* (1927) és a *Martinovics* (1929, kötetben 1931) viszont már első erdélyi éveiben, a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja* pedig a harmincas években jelenik meg, ezt követi majd a főmű, az *Erdélyi történet* három regénye (1934, 1937 és 1940), kivétel nélkül mind az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában. Életében az utolsó még kiadott munkája egy leginkább nagyelbeszélésnek mintsem kisregénynek tekinthető mű, illetve mellette pár novella *Bí-*

vös éjszaka gyűjtőcímen (1946), mely kötet már újabb impériumváltás után jelenhetett meg Kolozsváron. Mindez Bánffy ötven- és hatvanéves korában szerzett, érett műveinek listáját jelöli, kerekén húsz év termését tulajdonképpen. A másik, talán ennél is fontosabb jellemző, hogy ezen szépirodalmi szegmenst mindvégig a műfaji kísérletező kedv jellemzi. Schöpflin Aladár találó szavaival: „Olyan, mint a türelmetlen rádiózó, aki, ha fogni tudta Bécset, nem marad vesztig meghallgatni a műsort, hanem azonnal tovább forgat és mindig új meg új álmot keres. Nem a műsor fontos neki, hanem az, hogy fogni tudja. Így játszik a formákkal és műfajokkal Kisbán Miklós. Élvezetből ír és az élvezet neki a folytonos hangváltoztatás. Láttuk őt mint irodalom-szervezőt és propagátort, emlékszünk egy ősvilági fantasztikus színpadi játékára, történelmi drámáira, rosszmájú satírájára, mindenféle hangú és tárgyú novelláira, kísértük vissza a közelmúltba memoárjaiban [...]. Volt úgy, hogy elvontunk ragadtatva tőle, volt úgy, hogy ingerülten vitatkoztunk vele, de közömbösek nem tudtunk maradni vele szemben.”³ A műfajokkal valóban sikeresen és elismerten játszó Kisbán ezekre az évekre nőtt szépíróként is egyenrangúvá a diplomáciában, a nagypolitikában és egyéb társadalmi funkciókban korábban is elismert Bánffyval. Az *Erdélyi Helikon* 1943-ból való ünnepi száma (mely lapszám a születésnapját ünneplő Bánffynak kifejezetten a szépírói érdemeit kívánta előtérbe állítani) is e szépírói kanonizációs folyamatot látszott végre kibontakoztatni, immáron újfent összegyűjteni koordinátarendszerben.⁴ Ekkor a Révainál sorozatban jelentek meg Bánffy korábbi művei is, az újraol-

vasás esélyével, némiképp új hangsúlyok keresésére is alkalmat adva.

Másutt már leírtam, hogy Bánffy irodalmi kísérletező habitusa, számos műfajt és műnemet sikerrel kipróbáló szerzői alkata és emlékező-prózájának kritikai éle kettős alapvonása az irodalmi életműnek. Méltatlan halála után méltatlan utóéletére, a diakrón recepcióra röviden visszatérve pedig: amennyire kevésbé lehet elítélni Ady egy nem szándékoltan pontatlan jelzőjét, annál inkább ludas az 1965 utáni teljes magyarországi kritikai recepciót befolyásoló *krétarajz* Illés Endre tollából. Magyarországon 1989-ig ennek a felelőtlen portrénak a jegyében értékelték Bánffyt, ehhez jött még hozzá egyes alapszövegeinek kiadatatlansága, amit a vizsgált kötet is számos ponton, helyesen felemlít. Bánffy emlékezéseinek torzóban maradt része (*Huszonöt év* címmel) is csak ötven év késéssel, 1993-ban kerülhetett a nagyközönség elé, de a *Milolu* című, félig kaland-, félig detektívregénye is fél évszázadot várakozott, míg a hagyatékban egyáltalán rábukkantak. Tény mindazonáltal, hogy Bánffy halálát követően Erdélyben nem is egy kísérlet történt az életmű felélesztésére. Dávid Gyula remek körképet nyújtott a romániai magyar marxista irodalmi keretek megengedte, igen felemás utóéletéről,⁵ de kötetében Sas Péter is részletezte e recepciót. Eszerint ott 1957-ben Nagy István és Marosi Péter éleszthette az emlékét, 1969-ben Kós Károly és Szócs István, majd pár évvel később, a centenárium kapcsán Bányai László és Tamás Gáspár Miklós (1973), illetve ehhez kapcsolódva Csehi Gyula (1974), újabb pár év múltán Kötő József (1976), Sóni Pál (1981-ben, amikor a *Kriterion* két kisregényét is kiadhatja), majd Dávid Gyula (1982), Fá-

bián Ernő (1982) is írtak Bánffyról. Nem arról van-e szó inkább, hogy az erdélyi magyar irodalmi élet értéktételezése a szélesebb magyarországi irodalomtörténeti recepcióba és kiadói gyakorlatokba meglehetősen szelektíven (vagy pedig olykor semmatikusan) épültek csak be, s velük együtt Bánffy is a megérdemeltnél jóval kevesebb figyelmet kapott? Hogy tovább árnyaljuk a képet: Márkus Béla egyik tanulmánya helyesen hangsúlyozta, hogy Örley István kritikájában⁶ már 1942-ben rossz ajánlólevélnek mondta a társadalmi rangot. E tételnek „semmi köze sincs tehát a szocializmusnak nevezett párt-diktatúra idejének osztályharcos elszántságához, arisztokráciaellenességéhez. Inkább azt a fel fogást tükrözi, amelynek már a húszas évek elején Kun Andor bonmot-ja is hangot adott: »Miért tartják Bánffy Miklós grótot az írók kítűnő politikusnak és a politikusok kítűnő írónak?«”.⁷ A két világháború közötti, még szerzőnk életében zajló kritikai fogadtatástörténet során érdemes Szerb Antal sorait is felidéz-nünk, aki szerint hallgatólagosan is erős maradt a tárgyalt korszakban az érv, hogy az írás „polgári mester-ség, a középosztály monopóliuma.”⁸ Mindezek mellett is az író Kisbán rangját mutathatja furcsa mód Karinthy ismert könyve is, hiszen az *Így írtok ti* lapjain feltűnt egy, *Az erősebből* szerzett paródia is.

1990 óta azonban minden lehetőség adott, hogy írói munkásságának „érdembeli feltárása, beépülése a magyar irodalom történetébe” valóban megtörténjék. E kötet többek között ilyen előzmények után és ilyen tétellel, tehát a félreinterpretálások kiigazítása céljából is született. Az írói oeuvre teljes körű, elemző feltárására és összegzésére adódott most lehetőség, azok után, hogy

Bánffy novelláinak és nagyregényének elemzését 1990 óta többen is elvégezték. Így, egységében, a teljes szépírói (és emlékirói) hagyatékkal azonban nem, vagy csak igen kevesen foglalkoztak. Szász László birtokában van mindannak a tudásnak, érzéknek, eszköztárnak, amely egy hiteles korkép és portré készítéséhez szükségeltetik. Miközben az egyes műveket vizsgálja, beengedi az életrajzi tényeket és történelmi eseményeket is természetesen, de kellő távolságot is tart tőlük. Elemzései alapos tárgyismeretre épülnek, az egyes bemutatott darabokhoz fűzött argumentációjával itt-ott lehet ugyan vitatkozni, de meglátásai minden esetben elgondolkodtatóak. Tollát kiforrott világszemlélet vezeti, amely javarészt nem készen kapott elméleteket mozgósít, amikhez csak példákat keres, hanem a művek elemzése során is formálódik. A korábbi recepció egyes tételeit vizsgálva mindazonáltal talán túlságosan is elkötelezett álláspont mozgatja kedves szerzője védelmében – főlőslegesen. Ezen kiszólásai olykor bizonyítani vágyásba, eszmei pengeváltásba s nem annyira esztétikai kritikákba torkollanak. Szerencsére a kötet egészére messze nem ez a jellemző. Az élénk táruló képen társadalmi háttérrel megjelenítő és a karakterisztikus prózapoétikai vagy drámaelméleti vonásokat kiemelő vonalvezetés egyaránt kellően gazdagon föllelhető, így mű, alkotó és társadalmi kontextus egyetlen egészé lényegül. Mindezt erőteljes eszmetörténeti háttérbe is ágyazza a szerző, leginkább az erdélyiség, az erdélyi gondolat összetett, domináns jegyeiben.

A kötet legerősebb, kétséget kizáróan újdonságokkal is szolgáló része a transzilvanizmus és Bánffy komplex kapcsolatának értő taglalá-

sa. „Bánffyt nem szokták a transzilvanizmus ideológusai között emlegetni, ő ugyanis nem fejtegetéseket fogalmaz meg, hanem egész tevékenységében, szerepkörében megtestesíti annak szellemiségét” – olvashatjuk. A szerző e gyakorlati tevérepről közelít az eszmetörténeti kérdések felé, kimutatva Bánffy írói működésében is azt a legjobb erdélyi tradíciókhoz ragaszkodó, egyszerre nemzeti, európeér és kritikai szellemiséget, amit a vizsgált életmű megtestesít: az erdélyi és magyar és európai művészet „önzetlen szolgálatát”, hogy magát Bánffyt idézzem. Ide kapcsolódik természetesen az irodalomszervező és a mecénás szerepköre is, amit Kovács László 1943-ban közölt írói arcképvázlata⁹ is összekötött már az alkotói szenvedéllyel. Szász remekül mutatja be, ahogyan a prózaírói műhely kulcsfogalma, a szépség azonos rangúvá válik a cselekvéssel, s e szintek tagadhatatlanul az 1926-ot követő esztendőkből nyernek igazán jelentőséget, mondhatni egy általa képviselt heterogén íróközösség létkérdésévé válnak. Bánffy szerepe a „kisebbségi kulturális önállóságban” ugyanakkor nagyon sokrétű. A „legnyugtalanabb kísérletezőt” a budapesti kulturális és politikai élet egykori szervezőjének a nimbusza is övezi 1926-ban, s ahogyan Szász is rámutat, kétségtelen, hogy Kuncz zsenije mellett az ő tapasztalata, tekintélye és kapcsolati tőkéje is alapvetően szükséges volt ahhoz, hogy a különféle ízlésbeli és világnézeti csoportosulásokon felülemelkedve, a Helikon valóban egységes, értékteremtő platformként jelentkezék a korban. Szász jól láttatja, hogy mindez nem szűkíthető csupán a származás okán öröklött parancsra a politikai cselekvéshez, hanem az írói és művészi alkotóte-

vékenység nyer fokozott nemzeti, „nemzetgazdai” jelentőséget. Bánffy ugyanis számos tekintetben már Trianon előtt is Erdélyt képviselte, az 1920-as évektől pedig íróként és szellemi vezetőként is az erdélyi gondolat cselekvési stratégiáját és szellemi magaslatait kívánta (Erdélyben is, Budapesten is, viták árán is) elfogadtatni. A kötet azon fejezetei, melyek ekképpen az irodalmi életre is kitékintenek (*Bánffy szerepei; Bánffy és a transzilvanizmus; Az író és művész politikai dokumentumai; Írói és közéleti feladatok*) tanulságos összegzések, amelyek a kor iránt érdeklődőknek új feltevésekkel, csemegékkal is szolgálnak. A szerző argumentációját olykor ki lehetne persze egészíteni, mondatait árnyalni, fontosabb azonban, hogy elemzései érdemesek az érlelő vitákra, továbbgondolásokra. Ez pedig önmagában is a kötet jelentőségét és értekezői színvonalát mutatja.

Bár a könyv – mint szó volt róla – elsődleges szándéka szerint a prózai szövegekben domborítja csak ki, rekonstruálja az életúti sajátosságok közt is következetesen vallott alkotói eszméket, illetve mutat rá a széles spektrumban végzett társadalmi gyakorlatok és a szépírói teljesítmény összhangjára, mindezek mellett sem hallgatható el, hogy fájlóan kimaradt a kötetből Bánffy szabadkőművességhez való viszonya. Mint hogy a szerzőnek ismert ilyen irányú tanulmánya konkrétan az életmű vonatkozásában, csak arra gondolhatunk, hogy az utóbbi évek sajnálatosan sarkító tendenciái, a politikai szólamokban is feltűnő demonizálások okán tekinthettek el ezen egyáltalán nem lényegtelen aspektustól a kötet megjelentetéskor. Márpedig hosszú lenne csupán felsorolni is mindazon (akárcsak a magyar

arisztokráciából jövő) felvilágosult személyek neveit a magyar történelem utolsó évszázadaiból akár, akik a társadalmi felemelkedés, népnevelés és a hangsúlyosan nemzeti szabadelvűség okán óriási szerepet vállaltak az Európa felé tett társadalmi felzárkóztatásban egy – a 19. század óta – leginkább csak formális kőművesség kereteiben. Elég talán, ha példaként a nemzeti könyvtárát és múzeumot is alapító gróf Széchényi Ferencre gondolunk. A mecénás Bánffy esete ilyen téren sem jelentéktelen, ahogyan nem az az olvasmányai terén sem. A kötetnek fontos pozitívuma ugyanis, hogy a szellemi rokonok számtalan lapon feltűnnek az elemzésekben. Bár az utószó azt kénytelen rögzíteni, hogy a Bánffyak bonchidai kastélyának 1944-es, nácik általi tragikus felégetésével, s hasonlóan a budapesti családi könyvtár pusztulásával tételesen felsorolhatatlanná vált Bánffy egykori olvasmánylistája, alátámasztott következtetésekre azonban műveiből és emlékirataiból is gazdagon futja a kötetben. Szerzőnk „tízlapnyi könyvcíme”, melyet kutatásai során kijegyzetelt, a tételes felsorolás híján is alkalmasnak bizonyultak Bánffy szellemi horizontja gazdag felvázolásához, amelyekhez persze tanulóvein túl koncertek, színházi és operaelőadások, képzőművészeti stúdiók is tevélegesen hozzájárulhattak. Tudható, hogy az ókori görögöktől kezdve a klasszikus szépirodalmon át a kálvinista egyházi tanokig zavartalanul megértetek egymással itt Nietzsche, Spencer, Schopenhauer vagy éppen Darwin tanai, s ugyanígy Flaubert, Balzac, Tolsztoj és Dosztojevszkij, illetve Aldous Huxley művei. „Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a *Helikon* szerkesztőjeként képes áttekinteni e legfrissebb erdélyi és ma-

gyarországi irodalmi termést, hogy több könyvet szemlézett, illusztrált, lektorált” – írja Szász – valószínűleg áttekinthetetlenül gazdag olvasmánylistát kapunk. Fontos mindez nem csupán a számomra leginkább értelmezhetetlen Szász-féle kitétel, a „posztmodern irodalomtudomány” „elvárásai” miatt, amit a szerző már kötete bevezetőjében is rosszallóan felemliget, feltehetően a szövegcentrikus posztstrukturalista irányzatokat értve alatta, hanem a klasszikus komparatív elvek és az irodalom-szociológiailag is fontos kapcsolat-hálók, szellemi rokonságok és kölcsönhatások okán is.

Kiemelten fontosnak ítélem a kötet függelékét is, mind az életrajzi adatok, mind az alapkiadások vagy a színpadi ősbemutatók jegyzékei okán. Az *összefoglaló kiadványok* című melléklet listájában ugyan két Dávid Gyula-tanulmány szerepel, de az *alapkiadásokban* nem találtam a kolozsvári Polisnál általa sajtó alá rendezett 2012-es fontos kötetet (*Emlékezések, irodalmi és művészeti írások*). Balázs Imre József vagy Pomogáts Béla remek tanulmányai csak elvéve szerepelnek a hivatkozott szerzők között, ahogyan e sorok szerzőjének vonatkozó tanulmányai közül is csupán egy igen korai került érthetetlenül feltüntetésre a kötet záró oldalain. Az említett, 1946-os kolozsvári kötet csak kisregényként szerepel, holott, mint arra Filep Tamás Gusztáv s Szabeni Zsuzsa is már figyelmeztetett, eredetileg novellákat is közölt. Nem találtam utalást Szinetár Miklós háromrészes remek dokumentum-játékfilmjére sem, mely 2001-ben nemcsak az Operaház és a Nemzeti Színház egykori intendánsának (mondhatni a rendező egykori elődjének), hanem hangsúlyosan a reneszánsz egyéniség Bánffyknak állított

emléket: a politikus és a jogász mellett az írónak, az erdélyi irodalom-szervezőnek és mecénásnak is, de ugyanígy a festőnek, könyvillusztrátornak, színpadi szerzőnek és jelmeztervezőnek. Ezeknél komolyabb hiányossága a kötetnek, hogy a külföldi Bánffy-recepcióból tulajdonképpen semmit sem hasznosít. Sem a világnyelvekre, sem a környező országok nyelvére lefordított *Erdélyi történet* visszhangja nem került be a kötetbe, holott – ez is fonák, szomorú és Bánffy kálváriáira jellemző – a 2001-es Frankfurti Könyvvásár óta (melyen Magyarország díszvendég volt), Szeged-Maszák Mihálynak és Próhle Gergelynek hála Bánffy regényhármasa valódi sikerszériát tudhat maga mögött, alighanem nagyobb, mint idehaza. Az *Erdélyi történet* akkor útjára indított angol, francia és német, majd az olasz, spanyol, holland, kínai vagy akár román nyelvű fordításának megjelenésével a trilógia Berlinton és Tangertől Bukarestig komoly sikereket arat, ezekkel párhuzamosan pedig magyarul is újra kiadták.

Szász László új kötete még ezekkel együtt is több tekintetben valós hézagpótló munka, olyan teljesítmény, ami reményeink szerint e folyamatot hazai vizeken is előmozdíthatja. Ha korábban kénytelen voltam azt írni, hogy az életmű pazar gazdagsága, sokrétű marandó teljesítménye furcsa módon önmaga is háttérbe szoríthatja a szépíró, az utóbbi évtizedekben végre komoly esély látszik nyílni arra, hogy Bánffyhoz elsődlegesen az írói oeuvre felől közelítsenek itthon és a nagyvilágban. Szász Lászlónak az MMA Kiadó révén megjelentetett munkája ezt az ügyet hivatott szolgálni.

Boka László